

GEOMETRİK KOMPOZİSYONLARIN TOKAT YAPILARINDAKİ AHŞAP TAVAN GÖBEKLERİNE YANSIMASI; MAHMUTPAŞA CAMİ, ULU CAMİİ, GENÇ MEHMET PAŞA CAMİİ ÖRNEĞİ

Çiğdem Özay^{1*+}

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

*cgdmzy@gmail.com

⁺ORCID: 0000-0002-5468-7106

Öz- Geometrik süslemeler Türk sanatında en fazla kullanılan ve vazgeçilmez bir süsleme programı olmuştur. Hemen hemen her alanda ve her devirde karşılaşılan süsleme özellikle Selçuklu sanatında zirveye ulaşmaktadır. Taş, tuğla, çini ve ahşap üzerine uygulanarak en güzel örneklerini veren geometrik süslemeler Tokat yapılarında üç cami örneğinde ahşap üzerinde görülmektedir. 17. Yüzyıl yapıları olan Mahmutpaşa Camii, Ulu Camii ve Genç Mehmet Paşa Camii örneklerinde tavan göbeklerinde yer alan ahşap üzerine çitalarla yapılan geometrik süslemelerin, biçimsel özellikleri, üslup birliği ve çözümlenmeleri yerinde incelenmiştir. Yapılan çalışmada geometrik süslemeler çapraz eksenler üzerinde gelişen yıldız motiflerini oluşturan kompozisyonlar ile düz eksenler üzerinde gelişen basit desenler olarak iki grupta incelenir. Yıldız motifleri sekizgen, ongen yıldızların etrafında dört, sekiz ve on kollu yıldızların yine sekizgen, beşgen ve altıgen gibi şekillerle birleşmesiyle oluşan kompozisyonlardır. Düz eksen üzerinde gelişen basit desenlerden oluşan motifler üçgenler, baklava dilimleri, kare ve dikdörtgen şekilleridir.

Anahtar Kelimeler – Tavan Göbekleri, Geometrik Motifler, Tokat

REFLECTION OF GEOMETRIC COMPOSITIONS TO WOODEN CEILING CORES IN TOKAT STRUCTURES: IN THE EXAMPLE OF MAHMUTPAŞA MOSQUE, ULU MOSQUE, GENÇMEHMETPAŞA MOSQUE

Abstract – Geometric ornaments have been an indispensable and the most used ornament program in Turkish art. Ornament we come across in almost every field and period reaches the peak in Seljuk art. It exhibits its most beautiful samples by being applied on stone, brick, tile and wood. It stands out on wood in the three mosque samples we have worked on Tokat's structures. The figural features, the style union and the analysis of geometric patterns made with laths on the wood appearing on the ceiling roses in the samples of Mahmutpaşa Mosque, Ulu Mosque and Genç Mehmet Paşa Mosque which are the structures of 17 th century have been investigated on site. In the study, It is analyzed in two groups as the compositions are emerging on the cross axis and simple patterns emerging on straight axis. Star motifs are the compositions formed by combining four, eight and ten armed stars with pentagon and hexagon shapes around the actagonal and decagon stars. The motifs composed of simple patterns emerging on the straight axis are triangle, diamond and rectangle.

Keywords – Ceiling Rose, Geometric Motifs, Tokat

Giriş

Geometrik süslemelerin varlığı İslamiyet öncesi döneme kadar uzansa da asıl gelişimi Emeviler, Abbasiler, Karahanlı ve Büyük Selçuklu dönemlerinde görülmektedir.¹ 11. Yüzyılda ilk kez karşılaştığımız geometrik süslemeler Anadolu'da kendine yer bulmuş ve her malzemede uygulanmıştır. 12. Yüzyılda kompozisyonların taş, tuğla, çini gibi malzemeler üzerinde gelişimi devam etmiştir. 13. Yüzyılda kompozisyonlarda çokgenlerin artması, kırılmaların içe ve dışa doğru dönük olması ve daha sonraki dönemlerde bitkisel motiflerle beraber kullanılmaları göze çarpmaktadır. 14. Yüzyıl sonlarına doğru geometrik kompozisyonlar yapıların dış mimarisinden yavaş yavaş uzaklaşmış, 15. Yüzyıldan itibaren ise kompozisyonlar daha çok korkuluk, şebeke, kapı ve pencere kanatları gibi alanlarda görülmektedir.²

Orta Asya'da kullanılan motifler Karahanlılar aracılığıyla İran'a sonra Azerbaycan'a ve buradan da Anadolu'ya geçmiştir. Karahanlılarda geometrik motifler bitkisel tarzdadır. Muğak Attari Camii (10. yy.) cephesi, Özkent Celalettin Hüseyin Türbesi (1152) portal kemeri, Rıbat- 1 Melik (11.yy.) portalindeki geometrik süslemeler bu tarz süsleme ile yapılan yapılarıdır. İran üzerinden Anadolu'ya gelen teknik ve motifler, cami, medrese, kervansaray ve mescit gibi yapılarda uygulanmaktadır. Tuğlaların farklı biçimde yerleştirilmesi sonucu oluşan; balık sırtı, baklava dilimi, on köşeli yıldız, kufi yazılar gibi motifler süsleme programını oluşturmuştur. 1129 Tarihinde yapılan Siirt Ulu Camii minaresinin geometrik süslemeleri sonraki yapılara öncülük eder.³

Osmanlı sanatında geometrik süslemeler sade ve zarif bir üslup ile karşımıza çıkar. Süsleme programları kullanılan malzemeye bağlı olarak iç mimaride yoğunlaşır. Taş üzerine yapılan örnekler; minber korkulukları, pencere alınlıkları, minare korkulukları gibi yapı elemanlarında; ahşap üzerine yapılan örnekler kapı ve pencere kanatları, minber aynalıklarında görülür. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁴ İlk çağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapan Tokat, Osmanlı dönemine ait birçok eseri bünyesinde taşımaktadır. Ali Paşa Camii (1572), Gülbahar Hatun Camii

(1484) gibi büyük yapıların yanı sıra ahşap tavan geleneğini sürdüren ve koruyan Ulu Camii (1678), Genç Mehmet Paşa Camii (17.yy.), Mahmutpaşa Camii (17.yy.), Zile Elbaşoğlu Camii (1801), Silahtar Ömer Paşa Camii (17.yy.) gibi yapıları da büyük önem taşır. Bu yapılar aynı zamanda zengin kalem işi süslemeleri ile de dikkat çeker.⁵ Mahmutpaşa, Ulu Camii ve Genç Mehmet Paşa Camilerinin ahşap tavan göbekleri geometrik kompozisyonları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Yapılarda görülen geometrik motifler basit ve yıldız motifler olarak ikiye ayrılır. Basit geometrik süsleme programlarını; üçgenlerin yan yana dizilmesi ile oluşan motifler ile yatay ve dikey çıtaların birbirini kesmesiyle oluşan dizilimlerle meydana gelir. İkinci grubu yıldız motifleri oluşturur. Sekizgen, ongen, altıgen, çokgenler etrafında sekiz ve on kollu yıldızlar en sevilen motifler arasındadır. Sekiz köşeli yıldız etrafında beş köşeli yıldız ve on kollu yıldız motifleri de sevilen motiflerdendir.⁶

Mahmutpaşa Cami (17.yy.)

Geometrik motiflerin görüldüğü ilk örnek Mahmutpaşa Camisidir. Tokat'ın merkezinde yer alan cami dikkörtgen planlıdır. Son cemaat yeri sonradan eklenen caminin kuzeybatısında tek şerefeli minare, güney tarafında ise küçük bir hazire bulunmaktadır. Caminin ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Süsleme özellikleri ve caminin banisi olan Mahmutpaşa'nın yaşadığı tarih göz önünde bulundurulduğunda 17. Yüzyıl yapısı olarak tarihlendirilebilir.⁷

Yapının harimine son cemaat yerinin ortasındaki ahşap kapıdan girilir. Zengin ahşap işçiliği olan yapının tavanı yedi bordüre ayrılır. Bordürlerin ortasında kalan tavan göbeğini üç küçük bordür çevreler. Bu bordürlerin kalem işi süslemeli bordürler arasında kalan alan geometrik süsleme ile yapılmıştır.⁸ İçten dışa doğru dördüncü ve altıncı bordürler tavanın en geniş bordürleridir. Çıtakarı süsleme ile yapılmış, üçgen, baklava dilimi, altıgen ve kare şekillerden oluşmaktadır.⁹ (Foto: 1)

Tavan göbeği, çıtaların birbiriyle birleşmesiyle merkezinde sekizgen oluşturan kompozisyon çevresinde baklava dilimleri ile birleşerek sekiz kollu yıldızları meydana getirir. Uzaktan

¹ Mülayim, S.,(1982), "Geometrik Kompozisyonların Çözümlemesine Bir Yaklaşım (Niğde Sungurbey Camisi Ahşap Kapı Kanatları Üzerine Bir Deneme)", Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 51

² Mülayim, S., (1985), "Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı)", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.91.

³ Kınık, M., (1996), "Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Çinilerinin Grafiksel Düzenlemesi", (Yüksek Lisans Tezi) ,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 53-54.

⁴ Sönmez, E., S., (2015), "Mimar Sinan'ın Şehzade Süleymaniye ve Selimiye Camilerindeki Birim Hücrelerden Üreyen Geometrik Desenlerin Çözümlemeleri", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 34.

⁵ Atak, E., (2015), "Tokat Mahmut Paşa Cami Kalem İş Bezemeleri", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring, Ankara, s. 197-226 ; Uysal, A.O., (1987), "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, 313-364.

⁶ Demiriz, Y., (1979), Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 29-30.

⁷ Atak ,E.,(2015), a. g. m, 201

⁸ Uysal, A. O., (1987), a. g. m, 356

⁹ Atak, E., (2015), a. g. m, 203.

bakıldığında karelere ayrılmış şekilde karşımıza çıkan geometrik yıldızlar içerisinde sekizgenler, yıldız kollarını birleştirdiği yerlerde ok uçları yer almaktadır. Bu kompozisyonda baklava dilimlerinin içine hatayi, sekizgenlerin içine penç ve ok uçlarının içerisine palmet motifleri yerleştirilmiştir.¹⁰ (Foto: 2, Çiz: 1) Tavan göbeğinin etrafını çevreleyen ikinci bordür eşit parçaya ayrılmış küçük dikdörtgen parçaların yatay ve dikey kesişmesiyle oluşan küçük kareler ve dikdörtgenlerden oluşmaktadır. Şekiller üzerinde küçük kalem işi süslemeler bulunmaktadır.¹¹ (Foto: 2)

Mahmutpaşa Camisinin tavan göbeğinden başka minberinde de geometrik süslemeler bulunmaktadır. Buradaki geometrik süslemeler batı ve doğu aynalıklarda farklı kompozisyonlar oluşturularak yapılmıştır. Doğu aynalığı sekizgenler etrafında gelişen sekiz kollu yıldızlar ve üçgenlerden oluşmaktadır. Batı aynalığında bulunan geometrik süsleme daha basit bir programa sahiptir. Sekiz kollu yıldızların etrafında gelişen geometrik süslemeler görülmektedir.

Ulu Cami (1678)

Geometrik süsleme programları incelenen ikinci örnek Tokat Ulu Camidir. Ahşap tavanlı camilerin en güzel örneklerinden biri olan Ulu Cami Tokat'ın Cami-i Kebir mahallesinde bulunur. İnşa tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Selçuklu zamanında yapıldığı fakat farklı nedenlerden dolayı yıkıldığı söylenmektedir.¹² Batı kapısındaki kitabeye göre ise 17. Yüzyılda onarım gördüğü yazmaktadır. Aynı zamanda içindeki kalem işi süsleme programının gerek kompozisyon gerek motiflerin uygulanışı göz önünde bulundurulduğunda 17. Yüzyıla tarihlendirilebilir.¹³ Mihraba dik üç sahından oluşan cami dikdörtgen planlıdır. Batı tarafında beş bölmeli, doğu tarafında dört bölmeli son cemaat yeri bulunur. Anadolu'da iki tarafında son cemaat yeri olan tek camidir.¹⁴ Harim kısmına doğu ve batı son cemaat yerlerinin ortasına yerleştirilen kapılardan girilir. Günümüzde sadece batı tarafındaki kapıdan giriş sağlanır. Harimde dördü bağımsız ikisi duvara bitişik altı ayağın taşıdığı beş sivri kemer ahşap tavanı taşır.¹⁵

Ulu Caminin zengin süslemeli ahşap tavanı üç bölüme ayrılır. Bu bölümler kalem işleri olan bordürlerle ve kemerlerle birbirinden ayrılır. Mihrap önündeki bölüm tamamen çıtalarla oluşturulmuş geometrik süsleme ile kaplıdır. Altıgenlerin birbiriyle birleştirilmesiyle aralarında üçgenler oluşur. Yeşil, kırmızı, sarı, kahverengi renkler kullanılmıştır.¹⁶ (Foto: 3)

Kadınlar mahfilinin önündeki tavanda bulunan göbekler mihrap önü tavan göbeği gibidir. Altıgenlerin birbiri ile birleşmesinden meydana gelen tavan göbekleri oldukça basit formda yapılmıştır. Mihrap önü tavanında gördüğümüz geometrik şekiller burada tavanın ortasında kare bir göbek içerisine alınır. Kullanılan renklerde aynıdır. (Foto: 3)

Harimin orta kısmındaki kare şeklindeki göbek tekne tavan¹⁷ tekniği ile yapılmıştır. Ana zeminde geometrik motifler ve kalem işi süslemeler, yanlarda mukarnaslı pervaz yaklaşık 10 cm yükselerek tavan ile eşit seviyeye ulaşır. Tavan göbeğinin dört köşesinde ortalarında yivli kabalar bulunan sekiz kollu yıldızlar geometrik şekillerle birleşerek¹⁸ mukarnaslı kabara etrafında birleşirler. Tavan göbeğinde sekiz kollu yıldızlar, etrafında gelişen ok ucu ve baklava dilimleri ile birleşir. Çizgiler kesintiye uğramadan bir diğer çizgiden devam eder ve yeni bir yıldız tekrarlar. Tavan göbeği oldukça simetrik. Geometrik motiflerin her bölümünün içi kalem işi motiflerle donatılmıştır. Baklava dilimi şekiller içinde penç ve lale motifleri, sekiz kollu yıldızların kollarında hatayiler, ok ucu şeklinin içinde lale motifleri yer alır. Tavan göbeğini hatayi ve rumilerden oluşan ince bir bordür çevreler. Bordürden sonra mukarnaslı çerçeve ve bitkisel motiflerle yapılmış bir bordür tavan göbeğini sonlandırır. (Foto: 4, Çiz: 2)

Genç Mehmet Paşa Camii (17. yy.)

Ahşap üzeri ince çıtalar ile meydana getirilmiş geometrik süsleme programları incelenen son örnek Genç Mehmet Paşa Camisi tavan göbekleridir. Örtmeönü Camii diye de bilinen caminin inşa kitabesi yoktur. Avlu duvarına yerleştirilmiş medrese kitabesine göre 1685/1686 yıllarında yapıldığı yazsa da kitabedeki belirsizlik sebebiyle kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Mimarisinin ve süslemelerinin Mahmutpaşa Cami ve Ulu Cami mimari özellikleriyle

¹⁰ Atak, E., (2015), a. g. m, 203.

¹¹ Atak, E., (2015), a. g. m, s.203.

¹² Erdemir, Y., (1987), " Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri" , Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu , 2-6 Temmuz 1986, Ankara , 299 ; Nemlioğlu, C., (2013), "Tokat 'ın Ahşap Kalem İş Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi", Tokat Sempozyumu , 1-3 Kasım 2012, C.2, Ankara , 240.

¹³ Baykara, T., (1986), " Tokat Ulu Camii Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, 291-294.

¹⁴ Uysal, A.O., (1986), a. g. m. 357.

¹⁵ Uysal, A.O., (1986), a. g. m. 359.

¹⁶ Nemlioğlu, C., (2012), 241.

¹⁷ Yıldırım, K.; Hidayetoğlu, M. L., "Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süsleme Özelliklerinin ve Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir İnceleme", 9. Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, İzmir, 334

¹⁸ Nemlioğlu, C., (2012), a. g. m., 242.

benzerliği sebebiyle 17. Yüzyıl yapısı olarak tarihlendirilebilir.¹⁹

Dikdörtgen avlusu bulunan caminin harim kısmına son cemaat yerinin ortasında bulunan düz basit bir kapıdan girilir. Cami düzgün olmayan bir plana sahiptir. Kible duvarı kuzey duvarından daha uzundur ve batı duvarı kuzeyden güneye doğru eğimli şekildedir. Harim kısmının tavanı yedi bölüme ayrılır. Bu bölümlerden batıdaki kısım yamuk dikdörtgen şeklindedir. Genç Mehmet Paşa Camii'nin tavanı üç ahşap direk ile taşınır. Tamamen ahşaptan yapılan tavan çitakari süsleme ile yapılıp ortalarına da tavan göbekleri yerleştirilmiştir.²⁰

Mihrap önü tavanının doğusunda ve batısında bulunan tavan ve tavan göbekleri aynı süsleme programına sahiptir. Her iki tavanda ince çitakari oluşturulmuş altıgenlerin birleşmesiyle oluşan üçgen ve baklava dilimli geometrik şekillerle kaplıdır.²¹ Tavan göbeklerinde daire motifleri birbiriyle birleşir. Daireler içerisinde küçük beşgen yıldız motifleri bulunur. Tavan göbeğini en dışta hatayi, karanfil, penç ve lale motiflerinin olduğu ince bir bordür çevreler. (Foto: 5, Çiz: 3)

Harimin kuzeyinde bulunan ahşap tavan göbekleri basit bir düzenleme ile yapılmıştır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı tavan göbeklerinde altıgenler altı kollu yıldızlar ile birleşerek bir kompozisyon oluşturur. Altı kollu yıldızların içerisinde kalem işi süslemeler bulunur.

Harimin kuzeyinde kapı önünde bulunan tavan göbeğinde, merkezinde altı köşeli yıldızın bulunduğu altıgenler birleşerek yeni bir altı kollu kollu yıldız oluşturmuştur. Göbeği çevreleyen küçük ince bordüre kalem işinden lale, karanfil, penç motifleri yerleştirilmiştir. Bu ince bordürün etrafı karelere bölünmüş ve her kare panonun içinde dikdörtgen ve kare şekillerin olduğu geometrik bir bordür ile sonlandırılmıştır.(Foto: 6, Çiz: 4)

Genç Mehmet Paşa Camii'nin mihrap önünde bulunan tavan göbeği, bütün tavanı kaplayan çitakari süslemenin ortasına kalem işi süslemeli bir bordür içerisine yerleştirilmiştir. Göbeğin merkezinde bir madalyon bulunur. Madalyon içerisinde kırık çizgilerden on tanesi kesişerek²² on kollu yıldız ve etrafında beş köşeli yıldızları oluşturur. Beş köşeli yıldızlar yarım yıldız kolları ile birleşir. Kare pano içerisine

alınan madalyonun köşelerinde bulut²³ motifleri üçgenler içerisine yerleştirilmiştir. On kollu yıldız kollarının içerisinde penç ve lale motifleri, beş köşeli yıldızların içerisinde penç motifleri yer alır. Kalem işi süslemeler oldukça yıpranmış ve boyları silinmiş bir durumdadır.(Foto: 7, Çiz: 5)

Madalyon etrafındaki, geometrik bordür dikdörtgen ve kare panoların yatay ve dikey dizilmesiyle oluşan kompozisyonun ibarettir. Bu şekillerin üzerinde küçük penç motifleri yer alır. Tavan göbeğini en dışta kalem işi süslemeli ince bir bordür çevreler böylelikle tavandaki kare ve baklava dilimli geometrik kompozisyon ile tavan göbeği arasındaki sınır oluşmaktadır. (Foto. 7)

Değerlendirme ve Sonuç

İncelenen yapılar göz önünde bulundurulduğunda Mahmutpaşa Camii, Ulu Camii ve Genç Mehmet Paşa Camii tavan göbeklerinde karşılaşılan geometrik kompozisyonlar üslup bakımından paralellik gösterir. Üç yapıda da motifler yıldız ve geometrik şekillerden ibarettir. Bu motifler iki grupta incelenmiştir. Üçgen, altıgen, baklava dilimi gibi şekillerin oluşturduğu tek eksen üzerinde uygulanan basit geometrik motifler ile dört kollu, sekiz kollu ve on kollu yıldız motiflerin oluşturduğu çapraz eksenler üzerinde gelişen motiflerdir.

En basit geometrik kompozisyonlar çitakari süsleme ile yapılan tavanlardır. Üç yapıda da tavanda uygulanan bu süslemeler Mahmutpaşa Camisinde bordür şeklindedir. En çeşitli çitakari süsleme Genç Mehmet Paşa Camisinin yedi ayrı tavan bölümlerinde görülür. Üçgen, kare, altıgen, baklava dilimi gibi motifler kullanılır. Tavan göbekleri çitakari süslemelerin ortasına yerleştirilmiştir. Çitakari süsleme yaygın kullanılan bir teknik olduğu için cami dışında da örnekleri görülmektedir. 19. yy. yapısı olan Tokat Canıklı Konağı tavan süslemesi bu şekilde yapılmıştır.

Tavan göbeklerinde basit geometrik motifler düz eksen üzerinde gelişen çeşitli geometrik şekillerin oluşmasıyla uygulanmaktadır. Ulu Caminin orta sahivinde yer alan iki tavan göbeği altıgenlerin birleşmesiyle oluşur. Bu şekilde yapılan diğer tavan göbekleri Genç Mehmet Paşa Caminin kuzeydoğu ve kuzeybatı tavan göbeklerinde kalem işi bordürün sınırlandırdığı kare pano içerisindedir. Yine bir Tokat yapısı olan Silahtar Ömer Paşa Caminin (17.yy.) mihrap önünde bulunan tavanda altıgenlerin birleşmesiyle oluşan kompozisyon Ulu Camii tavan göbeklerine benzer. Mihrap önü tavanının sağında ve solundaki tavan göbekleri

¹⁹ Atak, E., (2014), "Tokat Genç Mehmet Cami (Örtmeönü Camii)", Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 25-26 Eylül, Tokat, 30.

²⁰ Atak, E., (2014), a. g. m., 30

²² Atak, E., (2014), a. g. m., 32

²³ Demiriz, Y., (1979), 30

²³ Atak, E., (2014), a. g. m., 32

dairelerin birleşmesiyle, kuzeyde bulunan tavan göbeğinde ise beş köşeli yıldızların altıgenler içerisine yerleştirilmesiyle oluşur.

Basit geometrik motiflerin bir başka örneği yatay ve dikey yerleştirilen dikdörtgen panoların birleşmesiyle oluşan dizilimdir. Bordür şeklinde tavan göbeklerinin etrafını çevreler. Bu motifler Genç Mehmet Paşa ve Mahmutpaşa camilerinde görülür. Her iki yapıda da aynı üslupla yapılan süslemeler üzerinde kalem işleri kendini gösterir. Küçük penç motifleri yatay ve dikey dikdörtgen şekiller üzerine uygulanmıştır. Farklı olarak Mahmutpaşa Camisinde lale motiflerine yer verilir.

İki karenin birbiriyle kesişmesinden sekiz köşeli yıldız oluşur. Bu sistem Mahmutpaşa Cami ve Ulu Cami tavan göbeklerinde karşımıza çıkar. Mahmutpaşa Camisi tavan göbeğindeki sekiz köşeli yıldız daha düzenlidir. Çapraz eksen üzerinde sekiz kollu yıldızların dördü sekizgen ile birleşerek dört kollu yıldızları oluşturur ve kare panolara yerleştirilir. Ulu Cami tavan göbeğinde sekiz kollu yıldızlar baklava dilimi ve ok ucu ile birleşerek merkezdeki altıgene bağlanır. Aynı sistemle oluşan diğer yıldız kompozisyonu on tane kırık çizginin kesişmesiyle oluşan on kollu yıldız etrafındaki beş köşeli yıldızlarla birleşir. Genç Mehmet Paşa Caminin tavan göbeğindeki yıldız süsleme bu tarzda yapılmıştır.

Taş üzerinde görmeye alışık olduğumuz geometrik süslemeler, Tokat'taki bu üç yapıda ahşap üzerinde kalem işi süsleme ile beraber kendini gösterir. Tokat'ın başka yapıları olan Gök Medrese ve Ali Tusi Türbesinde bu süslemeler taş üzerine çini ile uygulanmıştır. Bu üç yapının tavan göbeklerinde bulunan geometrik motiflerin örnekleri ; Edirne Üç Şerefeli Cami (1443-1447) ve İstanbul Şehzade Camii(1548) kapı kanatlarında ahşap üzerine, Bursa Yeşil Cami (1421) ve Edirne Muradiye Camii (1435) mihraplarında çini süsleme ile, Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1299) minber aynalıklarında ahşap üzerine yapılan yıldız motifleri ile karşılaşırız. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Hem Anadolu Selçuklu hem Osmanlı yapılarında sevilen ve vazgeçilemeyen bir süsleme programı böylelikle anlaşılmiş olmaktadır.

Her üç yapıda da tezyinatın bütün örneklerini görmek mümkündür. Genç Mehmet Paşa Camisinde kalem işi, geometrik süsleme Cami tadilat görmediğinden dolayı yapıdaki kalem işi süslemelerin çoğu dökülmüş fakat geometrik motifleri orijinal haliyle günümüze ulaşmıştır.

Geometrik süslemeler ile ilgili yapılan çalışmalar çok azdır. Yapılardaki geometrik süsleme programını teknik özellikleri, kompozisyonu ve kullanıldığı alan açısından inceleyerek aktarılmaya ve dikkat çekilmeye çalışıldı. Böylelikle bu yapıların Türk Sanatındaki ve Tokat'taki yeri bir kez daha vurgulanmış olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atak, E., (2014), "Tokat Genç Mehmet Cami (Örtmeönü Camii)", Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül ,Tokat,27-40.
- Atak, E.,(2015),"Tokat Mahmut Paşa Cami Kalem İşi Bezemeleri", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring, Ankara, 198-226.
- Baykara, T., (1986),"Tokat Ulu Camii Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz , Ankara, s.291-294.
- Çetin, S., (2012), Anadolu Selçuklu Dönemi (Geometrik Yıldız, Hayat Ağacı, Nar ve Rumi) Motiflerinin Heykel Sanatı Bağlamında Yansıması, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Demiriz, Y.,(1979), Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453), Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- Erdemir, Y., (1987), "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri" , Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu , 2-6 Temmuz 1986, Ankara , s. 295-304.
- İpek, J.; Özmüş, P., (2014), "Anadolu Süslemelerinde Geometri", Ege Eğitim Dergisi, S. (15) 2 , s. 521-537.
- Mülayim, S., (1982), "Geometrik Kompozisyonların Çözümlemesine Bir Yaklaşım (Niğde Sungurbey Camisi Ahşap Kapı Kanatları Üzerine Bir Deneme)", (Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, s.51-62
- Mülayim, S., (1985), Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Nemlioğlu, C., (2012), "Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk –İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi", Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım , s.239-248.
- Kınık, M., (1996), Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Çinilerinin Grafikselleştirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 53-54.
- Sönmez, Ekizler, S., (2015), Mimar Sinan'ın Şehzade Süleymaniye ve Selimiye Camilerindeki Birim Hücrelerden Üreyen Geometrik Desenlerin Çözümlemeleri, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uysal ,A. O.,(1986), "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz, 313-364.
- Yıldırım, K.; Hidayetoğlu, M. L., "Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süsleme Özelliklerinin ve Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir İnceleme", 9. Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, İzmir, 332-341.

EXTENDED ABSTARCT

Geometrical patterns which are one of the popular patterns of Turkish Art were used in Pre-Islamic Era but yet, these patterns had their main development in the term of Emevis, Abbasids, Karakhanids and Great Seljuk Empire. They have been seen in every material since 11th century. Patterns used in the materials such as stone, brick and tile, later on have been started to use with herbal patterns. Beginning from the 15th century, these geometrical patterns have been estranged and seen on window and door leaves or barriers and wooden gathering places.

Patterns used in Central Asia pass to Iran by means of Karakhanids. Patterns passed from Iran to Anatolia are used in structures such as mosque, caravansary, small mosque and madrasah. In the period of Anatolian Seljuk Empire, herringbone made up of different arrangements of bricks, diamond-shaped patterns, cufics and actinoids constitute the adornment program of geometric configuration. Geometrical adornments seen on the minaret of Siirt Grand Mosque built in 1129 lead to subsequent structures.

Geometrical patterns seen in Ottoman buildings are generated by using plain and gracious style. These patterns are applied for interior decoration of more structures depending on the material used. Geometrical patterns seen on stone are used in the construction elements such as minbar barriers, minaret barriers and timpanums. Geometrical patterns on wooden are seen in the leaves of door and windows, minbar transoms, gathering-places or transoms of gathering-places. It is possible to add the examples.

It is possible to analyse the geometrical patterns seen in the examples of Mahmutpaşa Mosque, Grand Mosque and Genç Mehmet Paşa Mosque that are among the structures of Tokat in two parts as simple geometrical patterns and actiniform patterns. Simple geometric patterns are triangles, diamond-shaped patterns, designs that consist of crosscut of horizontal and orthogonal pieces. Actiniform patterns are placed in ceiling roses in three structures. The actiniform pattern in the ceiling rose of Mahmutpaşa Mosque consists of eight-strand stars' crosscut. Intersecting actiniform patterns constitute octagons and at the commissure, barbs consist diamond-shaped patterns. Hand-drawn adornments are seen in each pattern.

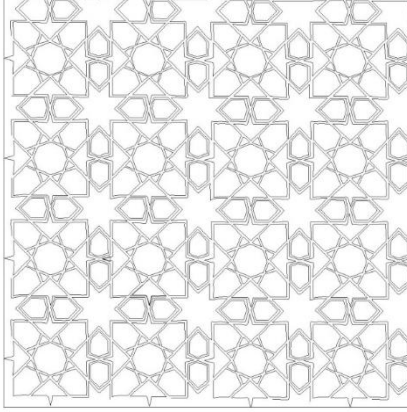
Second example is the ceiling rose of Grand Mosque. The ceiling rose located in the middle ceiling is taken into a square frame. In the middle of it all, there is a cloutnail with stalactite. By taking shape around this cloutnail, geometrical patterns constitute eight-strand stars and diamond-shaped patterns with barbs. Lines combine with the other without being interrupted. As in the previous example, hand-drawn adornments are seen in the geometrical patterns. A fine kerb with hand-drawn adornment encloses the ceiling rose. The interior parts of star patterns are filled with them.

Geometrical patterns in the third and last example are seen in the whole ceiling. In Genç Mehmet Paşa Mosque, the ceiling of sanctuary part is taken to seven pieces. In the ceiling of these seven pieces triangle, diamond-shaped patterns and squares cover the whole of its parts. At the exact centre of ceiling parts, there is a simple square ceiling rose. This ceiling rose in front of mihrab is placed in a square panel with a medallion that consist of ten-strand star and pentagonal stars around. Ten-strand stars take the shape of circle by combining with pentagonal stars. Cloud patterns are situated in the corners of square panel. Hand-drawn adornments on these patterns seen in their original aspect are not explicit for want of restoration in Genç Mehmet Paşa Mosque. Patterns are out and decoloured. Just geometrical patterns are seen clearly.

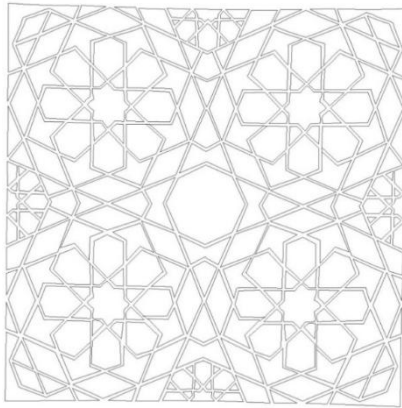
Ceiling roses of structures analysed show parallelism in terms of style. Examples that have simple geometrical patterns appear in the form of kerb in Mahmutpaşa Mosque. In this structure, triangles constitute a kerb by combining with diamond-shaped patterns. In the other kerb, square shapes come in sight with crosscut of sticks. The same design is seen on the ceiling of Genç Mehmet Paşa Mosque. In Grand Mosque, patterns seen on ceiling roses consist of hexagon combination. In Genç Mehmet Paşa Mosque, the same pattern is seen in northeast and northwest ceiling roses in square panels that hand-drawn kerbs enclose. It is possible to see this pattern in numerous structures.

Another different geometrical pattern is a design that consists of horizontal and orthogonal pieces' crosscut. This example is seen in two structures. The pattern is seen on the kerbs that encloses ceiling roses in Genç Mehmet Paşa Mosque and Mahmutpaşa Mosque. The same designs are used in both structures and small patterns are used with hand-drawn adornments.

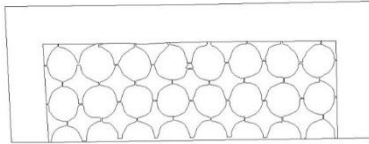
ÇİZİM

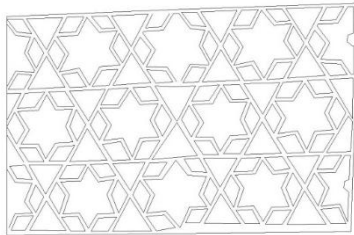
Çizim 1: Mahmutpaşa Camii Tavan Göbeği

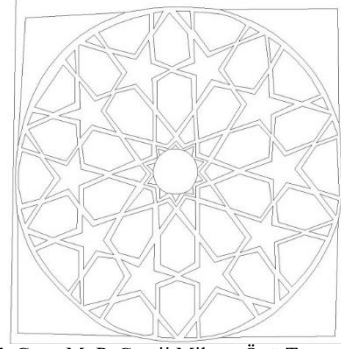
Çizim 2: Tokat Ulu Camii Tavan Göbeği

Çizim 3: Genç Mehmet Paşa Camii Mihrap Önü Sağ ve Sol Tavan Göbekleri

Çizim 4 : Genç M. P. Camii Kuzeydeki Tavan Göbeği

Çizim 5: Genç M. P. Camii Mihrap Önü Tavan Göbeği

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1 : Mahmutpaşa Camii Tavan Süsleme

Fotoğraf 2: Mahmutpaşa Camii Tavan Göbeği

Fotoğraf 3: Ulu Camii Tavan Süsleme

Fotoğraf 4 : Ulu Camii Tavan Göbeği

Fotoğraf 7 : Genç Mehmet Paşa Camii Mihrap Önü Tavan Göbeği

Fotoğraf 5: Genç Mehmet Paşa Camii Mihrap Önü Tavanının doğusundaki ve Batısındaki Tavan Göbeği

Fotoğraf 6: Genç Mehmet Paşa Camii Kuzeyindeki Tavan Göbeği